

Arabia Felix

Omtale af følgende bøger:

1: Carsten Niebuhr Biblioteket:
Carsten Niebuhrs
rejsebeskrivelse fra Arabien og
andre omkringliggende lande,
bd. I & II.
Udgivet 2003 & 2005. 528
sider / 680 sider

2: Anne Haslund Hansen, Stig T.
Rasmussen, Carsten Niebuhr
Biblioteket:
Min Sundheds Forliis. Frederik
Christian von Havens
rejsejournal fra Den arabiske
Rejse 1760-1763. Udgivet og
kommenteret af Anne Haslund
Hansen og Stig T. Rasmussen.
Tilrettelagt af Carl-H.K.
Zakrisson.
Udgivet 2005. 404 sider.

Historie Netmagasinet
www.historie-nu.dk

Historie-nu.dk er et gratis
historie magasin, der sætter
nutiden i perspektiv, giver
baggrunden og skaber diskus-
sionerne.

Den 4. januar 1761 påbegyndte seks mennesker en rejse fra Danmark til Yemen, eller det Lykkelige Arabien, en rejse, der havde til formål at få sat Danmark på det videnskabelige verdenskort. Ekspeditionens deltagere talte et par af nordens førende indenfor deres felt, og hele ekspeditionen har i høj grad det videnskabelige Europas samt den danske kongemagts bevågenhed. Det er et prestigeprojekt uden lige, og forventningerne til resultaterne store. Der forventes dels nye og præcise kort over en række specificerede landområder, dels store mængder af manuskripter og dels de botaniske og naturvidenskabelige landvindinger, der nødvendigvis må følge med når man udforsker ukendte områder. Desuden var selskabet udrustet med en lang liste over spørgsmål som det europæiske videnskabelige establishment ønskede afklaret, så vidt muligt, nu man alligevel var i området.¹

Deltagerne

Ekspeditionens deltagere var professor F.C. von Haven (filolog), professor Peter Forsskål (botaniker), Carsten Niebuhr (matematiker og astronom), Christian Carl Cramer (læge) samt Georg Wilhelm Baurenfeind (maler). Desuden rejste med selskabet en tjener, Berggren, hvis eksistens, oplevelser og følelsesliv forbliver i det ukendte dunkle – tjenere var ikke noget man regnede med eller om hvem man berettede noget hverken i breve eller rejsedagbøger og selv har han ikke efterladt sig noget.²

Det har derimod flere af ekspeditionens øvrige deltagere. Først og fremmest Carsten Niebuhr, der har ført en omfattende rejsedagbog, som han ved hjemkomsten bearbejdede og udsendte i tre bind (det tredje bind udkom dog posthumt, på foranledning af Niebuhrs søn). Rejsedagbøgerne var et blandt flere krav som deltagerne skulle honorere, og såvel Forsskål som von Haven førte en rejsedagbog. von Haven døde dog, i lighed med de øvrige deltagere, Niebuhr undtaget, undervejs og havde ikke, som Niebuhr, lejlighed til at redigere i sine optegnelser – hvilket han ganske givet ville have gjort, havde han haft muligheden.

De fleste danske læsere kender Arabiens-ekspeditionen fra Thorkild Hansens eminente historiske psykodrama *Det Lykkelige Arabien. En dansk ekspedition 1761-67* (Gyldendal 1967). Det er en højdramatisk fortælling om ekspeditionens deltagere og deres forhold til hinanden, et forhold, der var langt fra uproblematisk.

Centralt i Hansens fortælling, der er baseret blandt andet på Niebuhrs rejseberetning, mens von Havens derimod for størstedelens vedkommende er Hansen ubekendt, står trekantsdramaet mellem ekspeditionens personligheder Niebuhr, Forsskål og von Haven. Det er Niebuhr, der er fortællingens helt og skønt Hansen således på overfladen har Niebuhr som fortællingssamlende aktør er det dog rettelig en bog om skurken von Haven og dennes konflikt med de øvrige deltagere. Særligt Forsskål, på hvis side Niebuhr overvejende står, i det omfang han ikke ganske melder sig ud af konflikterne. Om de øvrige tre deltagere og deres stillingtagen til konflikterne, der rummer anklager om mordforsøg generelle ydmygelser, bagtalelser og duelopfordringer, antydes kun lidet hos Hansen. Baurenfeind knytter sig væsentligst, med sit konfliktsky og tilsyneladende venlige væsen til Niebuhr, mens Kramer af årsager der forbliver dunkle, men som formodentlig har med forfængelighed at gøre, knytter sig til von Haven.

Ekspeditionen havde ingen leder, men skulle træffe sine beslutninger demokratisk, ved flertalsafgørelser. At dette var lidt usædvanligt ses af den plads det levnes i dagbøgerne, ikke mindst hos von Haven, der muligvis havde set sig selv som ekspeditionens naturlige leder. Ikke så

meget fordi han var en selvoptaget dandy, med utåleligt høje forestillinger om sig selv og meget ringe tanker om nogle andre, som Hansens billede af von Haven mere end antyder, og som von Haven ikke selv gør meget for at tilbagevise i sin dagbog. Men derimod fordi han var den person om hvem ekspeditionen naturligt drejede sig, i hvert fald i planlægningsfasen. Det var til hans videnskabelige område, filologien, at de største forventninger var knyttet. Det var først og fremmest von Havens videnskabelige arbejde, der skulle understøttes og man gjort von Haven mange indrømmelser for at få ham knyttet til ekspeditionen og beholde ham. Forsskål var ganske vist også en eminent videnskabsmand, i sin samtid og indenfor sit område, biologien, vel nok også en større kapacitet end von Haven. Men han var svensker, mens von Haven var dansker – og det var ikke først og fremmest med henblik på opdagelsen af nye konkyliearter at den danske konge havde bekostet denne ekspedition, men derimod først og fremmest med henblik på landvindinger indenfor bibelforskningen. Hvad de øvrige deltagere angik, rangerede ingen af dem særligt højt – de var vel væsentligst med for at understøtte de to virkelige kapaciteter i deres arbejde. Konflikterne mellem disse var dog ikke gået ubemærket hen på højeste sted, og ekspeditionens arrangører havde behov for at centralisere i hvert fald en autoritet: nemlig kassemeesterens. Ifølge Hansen blev von Haven ganske pikeret over ikke at være blevet ekspeditionens leder, en skildring der dog ikke ganske er belæg for i von Havens egen dagbog, men at han end ikke blev kassemeester tog han særdeles ilde op, særligt da den ubetydelige Niebuhr fik tildelt denne post. Niebuhr varetager denne post med stor dygtighed (Hansen) eller barnagtig nidkærhed (von Haven) alt afhængigt af øjnene der ser.

Rejsen

Allerede fra begyndelsen gør von Haven sig ud til bens og forsinker ekspeditionen inden den overhovedet er i nærheden af at komme i gang. Han forlanger længere studieophold i Rom, forsinkes uafslædigt i alt og ønsker konstant flere penge.

Heller ikke ekspeditionens deltagere er han tilfreds med og han forsøger til det sidste at komme af med den lettere alkoholiske Baurenfeind.

Da ekspeditionen endelig er klar til at lette anker fra Helsingør, er vejret meget dårligt og det er meget svært at komme nord om Jylland og ud i åbent hav. Efter flere forgæves forsøg, må ekspeditionen vende om og lægge til kaj igen. von Haven har på dette tidspunkt allerede fået nok af sørejser og forlanger at komme af og foretage rejsen over land og mødes med de øvrige deltagere i Marseille. Et forlangende, der på den ene side udstiller den hypokondriske, selvoptagne og koleriske von Haven, men som på den anden side ikke er helt urimeligt, da det dels ikke forsinker rejsen, dels ikke har nogen betydning for de videnskabelige resultater, da von Haven ikke havde opgaver på vej til Marseille. von Haven får da også sin vilje, og går dermed glip af en sørejse, hvor det værste er overstået. De øvrige deltagere nyder den til gengæld meget og den tjener i høj grad til at ryste dem sammen, og man må formode at de fem hinanden ubekendte mænd har haft svært ved at finde fælles konversationsemner ud over det oplagte som de havde til fælles og som var fraværende: von Haven (von Haven nød nu også livet. Hans dagbog er delt op i forskellige strækninger: København-Marseille, Marseille-konstantinopel etc. - af disse rejserutebeskrivelser er det den magelige strækning fra København til Marseilles, der optager den største plads.)

Efterhånden ser det dog ud til at ekspeditionen, der trods alt var sammen i 2½ år, finder en måde at være sammen på.

Rejebeskrivelserne svømmer ikke over med heftige udfald, og de udfald, der trods alt ses hos von Haven bogen igennem, bliver efterhånden sjældnere, og knapt så giftige.

von Havens dagbog stopper i Kairo, en by deltagerne befandt sig i i næsten et år. Kun von Havens særdeles kortfattede kladder om vind, vejr og fordøjelsesproblemer er tilbage.

Undtaget herfra er en meget gennemarbejdet beskrivelse af en beklageligvis resultatløs ekspedition til Sinai, på hvilket bjerg von Haven skulle have haft foretræde for det lokale kristne kloster for der at besigtige et efter sigende meget omfangsrigt bibliotek. Desværre kom von Haven aldrig ind på klosterets område, da han ikke havde den rette introduktionsskrivelse, en skrivelse, som Hansen gør meget ud af at klandre von Haven for ikke at have anskaffet sig, idet der var givet ham

rigeligt med muligheder. Såvel Niebuhr som von Haven tager dog sagen med ophøjet ro.

Disse beskrivelser er særligt interessante, fordi det er de eneste hvor vi direkte kan iagttage og sammenligne to ens begivenheder, skildret af de to rejsedeltagere Niebuhr og von Haven. Konklusionen er, at de er forbløffende overensstemmende, selv helt ned i detaljer. Ekspeditionen til Sinai bestod kun af disse to, da Baurenfeind var blevet syg, hvorfor Kramer, og senere også Forsskål, besluttede sig for at blive hos ham. I Hansens udlægning, der meget vel kan have noget på sig, viser Forsskål dermed von Haven sin foragt, og denne udstilles som hjælpe- og venneløs indtil Niebuhr kommer ham til undsætning. Det er som sagt meget muligt at denne udlægning kan være korrekt, den finder blot ingen støtte i de to rejsebeskrivelser, der beskriver hele affæren ganske afslappet.

Fra Sinai og Kairo går rejsen videre til Mokka. I løbet af et halvår (fra sommeren 1763 til vinteren 1764) dør alle deltagerne, Niebuhr undtaget og han fortsætter herefter sin rejse selv, fra Bombay til Bagdad og hjem via Konstantinopel. Da han kommer hjem i 1767 har han været af sted i næsten 7 år, heraf næsten 4 alene.

Rejsebeskrivelserne

Niebuhrs rejsebeskrivelse er oprindeligt tredelt, men er i denne nye udgave fra forlaget Vandkunsten samlet i to bind idet Niebuhrs sidste to bind er samlet i ét. Niebuhrs rejsebeskrivelse, der er skrevet på tysk, er oversat fremragende og kongenialt af Hans Christian Fink. Tilsammen er de to bind på over 1200 sider og vejer over 6 kg! Det er overdådigt udstyrede værker, og de færreste bogelskere vil i deres samling have noget lignende. Papiret er i en tyk, næsten kartonagtig kvalitet, de er indbundet i rødt og grønt protokollærred. Alene Niebuhrs 1. bd er udstyret med over 73 helsides gengivelser af kobberstik og bagerst i bogen er, som udfoldeligt kort, Niebuhrs landkort over Yemen (dvs. den arabiske halvø).

Er man bogelsker, vil alene udstyret og formatet være nok til at få det til risle ned af ryggen, og dette til en så formidabelt lav pris som 398,- pr. bind.

Begge rejsebeskrivelser indledes med omfangsrige og indsigtsfulde artikler om tiden og personerne af hhv. Michael Harbsmeier (Niebuhr) og Anne Haslund Hansen (von Haven), ligesom særlige introduktionshæfter med en række artikler er udsendt i forbindelse med værkerne. Disse artikler kan hentes på Carsten Niebuhr Bibliotekets hjemmeside www.cnbib.dk.

Niebuhr er først og fremmest en gudbenådet betragter. Han er en kølig registrator, ganske uden veneration for vestlig etik og moral, blottet for a priori værdidomme og nærmest insisterende værdinihilitisk. Han er den fødte videnskabsmand, der, da han reflekterer over den ganske nærværende mulighed for at han skulle dø inden han når hjem, bekymrer sig mest for de videnskabelige undersøgelser (bd. II, s. 68)

Hvad konflikterne i gruppen angår, er de ikke kommet med i rejsebeskrivelsen, men denne er også først færdigredigeret og udsendt efter hans hjemkomst, altså mange år efter at de øvrige deltagere var døde. Alene af denne grund havde det været upassende at udtale sig negativt i nogen retning, og en sammenligning mellem Niebuhrs og von Havens rejsebeskrivelse får derfor Niebuhr til at fremstå i et mere fordelagtigt lys end von Haven, der med sine rå og uredigerede kommentarer om alt og alle ikke fremstår slet så heldigt.

De to bind i Niebuhrs rejsebeskrivelse har hver deres karakter, skønt den senere samlede redigering har mindsket dette. Det første bind er præget dels af at det er et samlet rejseselskab, der er af sted, dels at Niebuhr gennem dette bind gør sig sine erfaringer med at være rejst ud. Niebuhrs værdipluralisme bliver stadig skarper formuleret, efterhånden som han opdager den hos sig selv, og hans forundring over omgivelserne bliver mindre efterhånden som han naturaliseres og holder op med at undres.

Som man måske aner, betyder dette at første bind for en umiddelbar betragtning er mest 'spændende'. Det er dette bind, der dækker omkring 90% af Hansens dramatiske stof, og det er denne del af rejsen der er mest handlingsmættet.

Til gengæld er andet bind spækket med Niebuhrs særlige sans for iagttagelse og beskrivelse og hans stadig skarper pointering af at vi ikke i vesten skal tro at vi er bedre end andre. Hans efterhånden professionelle sans for uhildet iagttagelse og beskrivelse gør at han i begyndelsen ad andet bind over 10 sider giver en blændende beskrivelse af hinduismen (Niebuhr er nået til Indien), der beskrives loyalt og præcist og ikke står tilbage for senere religionsantropologers. At han desuden ikke er blottet for humor viser han da han langt senere beskriver nassairernes religion og beskriver de mange og omstændelige omveje en from nassairer skal igennem for at komme i paradiset: "Hvem skulle tro at stifterne af sådanne religioner kunne finde tilhængere!", skriver Niebuhr med glimt i øjet (bd. II, p. 419)

På side 67 (bd. II) gives et eksempel på Niebuhrs store tolerance. Her skriver han: "I Konstantinopel hørte jeg at der i den sydlige del af Rusland er et folkeslag der tror at de ikke kan vise deres døde venner og slægtninge en større ære end ved selv at fortære dem. Så forskellige er menneskenes opfattelse." Der er næppe grund til at antage at Niebuhr mener den sidste sætning sarkastisk – han konstaterer blot, uden fordomme, at vi mennesker er forskellige!

Niebuhr har et hovedmantra, som vi særligt præsenteres for i bd. I, idet han i bd. II blot gør det: Lev som de lokale, så lever du længst. Halvvejs gennem bd. II siger han det dog igen, efter at have lagt øre til en jødisk rabbis fortrædeligheder: "Rabbien besværede sig i det hele taget meget over morgenlændingene: jeg kunne imidlertid ikke give ham andet råd end at lære landets sprog og bekvemme sig efter indbyggernes sæder hvis han ville rejse i fremmede lande."

End tydeligere siges dette i første bind, i det citat som udgiverne af forståelige årsager har placeret på bagsiden af smudsomslaget:

"I det hele taget gør den rejsende klogt i at indrette sig efter skikkene og tænke måden hos de nationer, som han færdes blandt. Kommer han i et selskab af stolte tyrkere, så skal han ryge sin pipe tobak og drikke sin

kaffe med en alvorlig mine uden at snakke for meget over for araberne skal han fortælle hvad han har set på sine rejser hos perserne skal han gøre mange komplimenter og når han møder et selskab af kristne, som vil danse, så skal han ikke vise modvilje. Han skal hele tiden tænke på, at hans rejseledsagere som regel kun er af ringe herkomst. Han kan heraf have større nytte end af de fornemme morgenlændinge, som kun i meget ringe grad bekymrer sig om en europæer, og som man sjældent træffer i en karavane.”

Niebuhr er den, der først og mest konsekvent gør som de lokale – han klæder sig som de (og konstaterer at tøjet faktisk er særdeles velegnet til varmen), han spiser som de (og konstaterer at fordøjelsesbesværet holder op når man ikke længere holder fast i de europæiske kødvaner) etc.

Niebuhr føjede sig i det hele taget efter omstændighederne og omgivelserne. Han var en på mange måder tør videnskabsmand, blottet for metafysiske tilbøjeligheder, men da han på hjemvejen nåede Polen og stillede sin kvadrant op for at måle polhøjden, da antages han for en astrolog og en sandsiger og en mængde jødiske kvinder kommer til ham for at få at vide ”hvor mange børn de endnu ville få, og om deres døtre snart skulle giftes; om deres mænd som var rejst væk, havde det godt osv. Og da jeg mærkede at folk blev misfornøjede når jeg ikke kunne besvare slige uskyldige spørgsmål, så gav jeg dem gode forhåbninger, og det har muligvis til tider gjort mig til løgner.” Niebuhr tror naturligvis ikke på den slags, men det generer ham ikke at andre gør, og han hjælper da også gerne til, hvis det kan fornøje nogle.

Rejsebeskrivelsen præsenterer en person af ganske usædvanligt format og med store kvaliteter, i 1700-tallet eller i hvilken som helst tid. Moralsk uangribelig, fokuseret på sin videnskab og de videnskabelige idealer, uden af den grund at være hverken hoven eller sarkastisk overfor anderledes tænkende. Det er ikke mærkeligt at denne mand naturnødvendigt måtte blive helten i Hansens roman. Beskeden og tolerant, retskaffen og venlig, en mand, der alle de steder han rejste blev betragtet som en af de lokale – i de arabisk talende lande tog han oven i købet navnet Ali, efter at han var blevet alene.

Så ganske anderledes er von Havens person. Thorkild Hansen havde ikke læst von Havens rejsedagbog, hvis man ser bort fra den posthumt udsendte Sinaibeskrivelse omtalt ovenfor.

Så meget desto mere bemærkelsesværdig er hans uhyggeligt nøjagtige beskrivelse af von Havens karakter. von Haven er optaget af penge og sit eget velbefindende. Hans optagethed af penge skyldes dog ikke nærighed så meget som en tendens til at leve over evne – hvilket, med von Havens generelt beskedne midler, meget hurtigt tilskikkede sig. von Haven beklager sig meget over ruten og over sine rejsekammerater. Om Forsskål og dennes doktorafhandling skriver han at den er *"lutter Pauserie og Sludder, ligesom det ogsaa er bleven igiennemstriglet for i Tydskland. Det havde ikke det ringeste at gjøre enten med den Orientaliske Litteratur, ey heller Natural-historien, som han burde reyse for til Arabien. Kongen havde længere anvendt penge paa mig, ja endog skikket mig til Rom, for at lære sproget, nemlig at tale det Arabiske. Ieg alene havde denne Merite iblant alle mine Reysebrødre, hvis Kundskab var saa ringe, at de alle kunde lære endnu af mig."* (p. 56) Årsagen til von Havens bitre udfald er dels at han ikke er gjort til ekspeditionens leder, dels at Forsskål er gjort til professor før von Haven. Om opholdet i Rom skal tilføjes at det kom i stand på von Havens egen foranledning og faktisk forsinkede hele projektet. Trods dette ophold forblev von Haven den af alle i selskabet der ringest var i stand til at interagere med lokalbefolkningen i de arabisktalende lande. Fra det øjeblik hvor han forlod Marseilles jord påbegyndtes i sandhed hans "sundheds forliis". Straks derefter er det Baurenfeinds tur: "Vi maatte bie nede ved Toldboden i et Vertshuus for at samles; der var allerede Mr. Bauernfeind [sic] med flere Stykker andre Tydske af hans Sælskab; ieg havde dengang den første leylighede til at lære at kiende ham. Disse poculerede saa stærk til sidste afsked med hverandre, at de vilde med magt og vold kysse mig og mit Sælskab, uden at vi ellers havde den Ære at kiende dem (...) Paa Hr B. side, var det kun et lidet forspøg til hvad vi siden fik at see paa Skibet." (p. 61).

von Haven er med andre ord en arrogant og hoven personlighed, hvis selskab med andre ham hurtigt bliver en pine. Ikke de bedste betingelser for en rejse som den han var på vej til at begive sig ud på. Disse beskrivelser er indført i bogen allerede inden de har forladt København! Som det fremgår af ovenstående citat, er der tale om trofast gengivelse af von Havens rejsedagbog, en dagbog der givetvis aldrig har været påtænkt som udgivelsesklar, men snarer som en skitse til en egentlig rapport, efter redigering og finpudsning. Retstavning og sprog er således ikke lavet om til rigsdansk eller rettet for fejl (man bemærker at brugen af store bogstaver ved navneord er lidet konsekvent gennemført). Som alle selvoptagne mennesker har von Haven et barskt forvrænget selvbillede: til trods for hans koleriske og påståelige natur betragter han alle andre som utålelige kværlanter. Således skriver han i forbindelse med en af de utallige disputer, han får viklet sig ind i til ethvert middagsselskab, om sin modpart: "Han var et animal disputax, og dersom ieg havde været af samme Natur, saa havde vores Samtale ikke let endtes saa fredelig som den gjorde" (p. 120). Efter knapt 100 sider i selskab med von Havens personlige dagbogsoptegnelser er en sådan kommentar nærmest patetisk.

Er bogen da en lidelse at komme igennem, side op og side ned med en utålelig, selvoptaget kværlant? Nej, tværtimod. Det er et fascinerende dokument, der foreligger, i samme overdådige udstyr som Niebuhrs rejsebeskrivelse. von Haven er *menschlich*, *allzumenschliches*, men netop derfor mere fascinerende, som menneske, end Niebuhr.

Han er heller ikke nogen dårlig iagttager, han er blot optaget af radikalt anderledes ting end Niebuhr, han er i et og alt Niebuhrs antitesis. Først og fremmest er han interesseret i sig selv, et emne Niebuhr aldrig viede så meget en halv linje. Dernæst er han en ganske effen iagttager af de højere cirklers selskabsliv og intriger, heller ikke et emne, der interesserede antropologen Niebuhr. Således kompletterer de hinanden fortræffeligt: den kølige registrator, den kulturpluralistiske værdinihilist,

der iagttager uhildet og for hvem intet er fremmed – i modsætning til den snobbede og arrogante von Haven for hvem *alt* på denne rejse er fremmed. Han var den fremmede, *den anden* i dette langstrakte og smertefulde (og til slut dødelige) kulturmøde, han aldrig forstod at håndtere.

Som værket skrider frem bliver selv von Haven mere afslappet, han er sågar i stand til at beskrive et tyveri fra ham med varme og selvironisk blink i øjet, og han taler om at de musikanter, der havde bestjålet ham, jo måtte have 'forvexlet' ejendelene (p. 229). Bedst som man som læser tænker at så mange sider og måneder nu er hengået uden at den bitre fejde mellem Forsskål og von Haven er dukket op, kommer der hist og her et afsnit, der minder om at von Haven nok forstår at undertrykke sine antipatier, når omstændighederne tvinger ham til det, men ikke at glemme dem. Med hele von Havens sædvanlige kombination af ondskabsfuldhed, selvglæde og teatralisk iscenesættelse skriver han under opholdet i Kairo: *"leg har forbiegaaet med fliid alle P. Forsskaals Impertinence imod mig, og hans uforstandige og raae opførsel i de første Visiter vi deels imodtog og deels selv aflagde. leg har i sinde at supprimere sligt herefter, paa det ikke min Reyse Journal skal blive en Skam og Skiendsels-Protocol for det heele Sælskabet"* (p. 275). Hvad den jo ikke desto mindre blev – ikke mindst fordi von Haven netop intet forsøg har gjort på at 'supprimere sligt'.

Indførslen for den 20. november 1761 lyder i sin helhed: *"En Fredag var alene mærkelig for Disputers skyld med M^r. P.F. om Rangen"* (p. 285) Der er næppe tvivl om at Forsskål har kunnet være en ubehagelig personlighed, med en arrogance, der næppe har ladet von Haven noget at høre, kombineret med et knivskarpt intellekt, en ubøjelighed i moralske anliggender og beriget med en giftig tunge, der påviseligt mere én gang nærmest fysisk har naglet von Haven til sengen en dag eller mere. Hvad der ligger i ovenstående indførsel kan vi kun gisne om. Det handler vel om hvem af de to, der bør anses for den største videnskabsmand, hvem, der bør være leder af ekspeditionen eller måske om hvem der har skullet tage imod en æresbevisning fra en lokal Pasha.

Som før omtalt ophører von Havens egentlige dagbog med udgangen af marts måned 1762. Herefter foreligger frem til von Havens død i maj 1763 udelukkende en meget kortfattet kladde, typisk med et par ugentlige indførsler af typen: "d. 14. Søndag. Stille. Navnedag."

En undtagelse herfra er som ovenfor anført den gennemredigerede Sinai-rapport. Det er interessant at se i denne langt mere bearbejdede tekst, hvorledes von Havens idiosynkrasier træder i baggrunden til fordel for en mere urban beskrivelse af rejsen og dens deltagere.

Væk er det monomane fokus på penge, eget helbred, andres utilstrækkeligheder og ubegribelige inkompetence. Selv Baurenfeinds sygdom, der forhindrer ikke blot ham, men slutteligt også Kramer og Forsskål i at deltage i Sinaiekspeditionen beskrives loyalt uden antydning af alkoholproblematikken. Således giver Sinai-rapporten et glimt af hvorledes en redigeret og færdigbearbejdet rejsebeskrivelse fra von Havens hånd kunne have set ud: Pænt og nydeligt, men ganske uden Niebuhrs format.

Den sidste indførsel i kladden, og dermed i bogen, lyder i sin gribende enkelhed: "d. 25 May 1763 form: efter Middag gav Gud mig, som ieg troer, en Salig ende. Ieg var fød d 26 Iunii 1728" (p. 385). Indførslen forekommer ekstra gribende, dels ved at den faktisk er indført på von Havens dødsdag, dels ved at han er så rystet at han åbenbart husker sit fødeår galt, idet han var født i 1728.

Niebuhrs rejsebeskrivelse er en æstetisk og intellektuel fornøjelse, et stabilt værk, der med sin uhørte åbenhed overfor fremmede kulturer angiver en moralsk og etisk rettesnor, vi stadig kan lære meget af i dag. von Havens dagbog er et ujævnt men bevægende dokument. Man bliver vred og forarges på von Haven, man ryster på hovedet af hans selvforblindede dårskab. Men det er samtidig en i enhver konkret betydning spændende rejsebeskrivelse fra hans hånd. Og helt mister man aldrig sympatien for von Haven. Dertil er han alt for menneskelig – og genkendelig.

¹ Om de konkrete videnskabelige resultater af rejsen på baggrund af kort, målinger, frø, planter, indkøbte manuskripter etc, som særligt Niebuhr var ansvarlig for at få bjerget hjem til Danmark, skønt en fortvivlende lille del af dem faktisk nåede hjem, eller hvis de gjorde, blev genstand for videnskabelig interesse, kan man læse om i Stig T. Rasmussen (red.): *Den arabiske rejse 1761-67* (Moesgård 1996), samt i artiklen *De videnskabelige resultater af den arabiske rejse* af samme forfatter på historie-nu.dk.

² Hos Niebuhr og Hansen beskrives Berggren som tjener, hos von Haven beskrives han som en slags soldat, med personlig beskyttelse som hovedopgave – en forskel, der måske afspejler von Havens optagethed af sin personlige sikkerhed.